

Sønderjyllands Stednavne.

Af **Peter Skautrup.**

3. Tønder amt.

Den efterfølgende fremstilling hviler på det materiale, som nu af Stednavneudvalget er fremlagt i værket Sønderjyske Stednavne, bind III. Medens man i dette værk er gået topografisk frem, giver navnestoffet i alfabetisk orden sogn for sogn og knytter tolkningen til det enkelte navn, er det i nærværende fremstilling hensigten at nå til et overblik dels over hvilke ord (appellativer) og led, der er blevet anvendt i stednavnene; deres betydning og herkomst, og dels over selve navnegivningens karakter, dens større eller mindre fasthed, dens afgrænsning i tid og rum. Af den grund vil det være formålstjenligt at samle stoffet i sagligt eller begrebsmæssigt sammenhørende ordgrupper. Vi begynder med de naturbetegnende ord.

Dyb, leje og lå.

Der er næppe noget sted i det danske rige før eller nu, hvor havet og dets virke til stadighed har voldt så store ændringer i terrænets form og udstrækning som i området langs den syd- og sønderjyske kyst. Land gik tabt, og land blev igen vundet — alt ved naturens kræfter: stormflod og jordknog, landesænkning og landehævning. Dyb blev spærret, og løb blev drejet, lejer sandede til, og slik eller sand fyldte låer og prile. Døgnet igennem virkede ebbe og flod. I sin omtale af Lille-Frisland slutter Saxo sin beskrivelse af dette land med følgende ord: det er næsten ikke muligt at sige, hvad naturens mening har været, eftersom man på en tid af året kan sejle, hvor man på en anden tid af året kan pløje.¹⁾ Og denne beskrivelse

¹⁾ 14. bog, Vinkel Horns overs. (1907) p. 114.



A - Augustenborg
S - Sønderborg

Sognekört over Sønderylland.

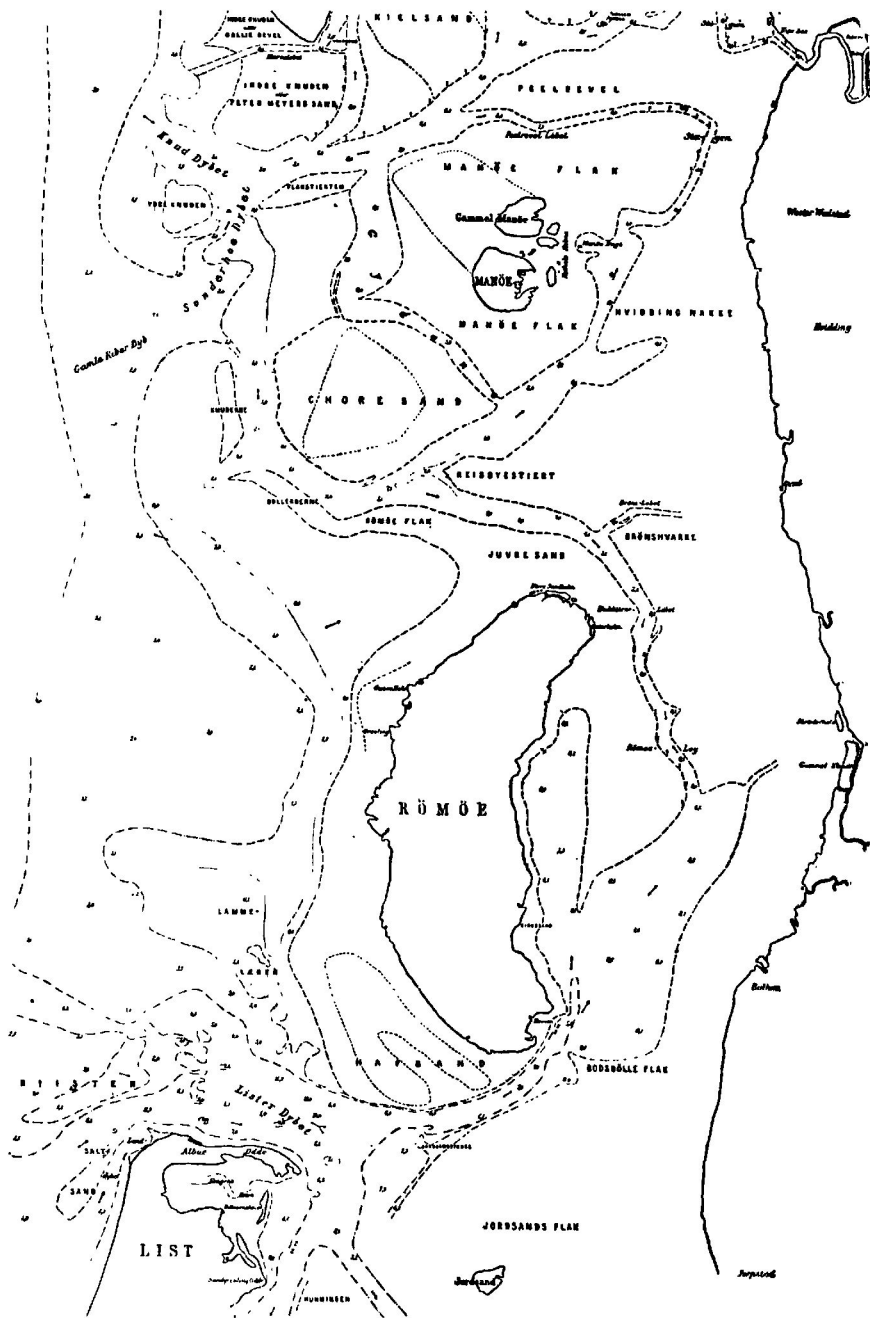


Fig. 1. Udsnit af Holst og Tuxens Kort fra 1807
 (efter N. H. Jacobsen, Skibsfarten i det danske Vadehav. 1938).

mener N. H. Jacobsen, som sidst har behandlet spørgsmålet¹⁾, også har gældet for det meste af kyststrækningen i middelalderen, indtil menneskehænder og teknik, noget sent, satte ind. — Når naturen har været så lunefuld og grænserne så ustadige, er det ikke mærkeligt, at det navnestof, som knytter sig dertil, er forholdsvis ungt og variabelt. Navne skal have tid til at gro fast — og hertil kommer, at vi først ret sent har evnet at beskrive og lokalisere steder til søs.

Dyb. Længst ude møder vi dybene, betegnelsen for det dybe vand, sejllobene, som er så dybe, at sejlads altid kan finde sted, og som fører fra havet ind til vadehavet. Af dybene i danske farvande er vistnok ingen nævnt fra særlig gammel tid. 1445 omtales et *divp* i Randers fjord. I vort område nævnes *Listerdyb* og *Gammel Riberdyb* på Laurentz Benedicts søkort fra 1568. De fleste dyb har navn efter den lokalitet, hvortil de fører ind, eller som de har retning imod: *Højer*, *Ballum*, *Emmerlev*, *Lister-*, *Juvre*, *Rude Dyb*. Et par har navn efter farvandets mørkere skær: *Blaa dyb* (d. v. s. dybet med mørkere farve) og *Graa dyb* (syd om Skallingen). *Rogdyb* har nok fået navn efter (hyppig?) støvregn eller skumfog, der på jysk kaldes *rog*.

Løb. Hvor dybene snævres ind, begynder de smallere løb. Men ordet bruges vist mest rent appellativisk om dyb, lejer og reuder, så der er ikke mange navne på *-løb*. På et kort fra 1807²⁾ nævnes *Brønsløbet* mellem *Juvre Land* og *Rejsbystjært*. Længere nord på findes *Pelrevel Løb* (nord for *Mandø*), *Darum Løb*, *Lundvig Løb*, *Galgeløbet* og *Hjerting Løb* (i *Ho Bugt*).

Leje. Inden for ørækken er lejerne. I dansk (som i nordisk) betyder *leje* sædvanligvis »liggested«. Det kan være steder, hvor dyr ligger, eller hvor skibe ligger sikkert i læ (jf. anker-

¹⁾ N. H. Jacobsen: Skibsfarten i det danske Vadehav. 1938. p. 104.

²⁾ smst. Fig. 18, se Side 175 her.

leje, flådeleje), eller i en del stednavne betegnelse for det sted, hvor fiskere i fisketiden slog sig ned (de nordsjællandske Gilleleje, Liseleje osv.). Men i farvandet her bruges betegnelsen om lidt mindre dybe sejløb, og det må derfor vistnok være et frisk låneord: lei, som på Før, Amrum og Sild bruges om sejlbar tvandløb mellem grunde, en betydning, der jo ganske vist ligger meget nær op ad den, vort hjemlige ord leje har i flodleje, åleje. Men det nordfrisisk lei er vistnok samme ord som det danske led, som betyder »vej«, og som vi også kan finde brugt om sejløb, sejlløb, indsejling.¹⁾ — Tidligst nævnes Rømmis Ley 1636. Andre er Gammelleje, Koldbyleje (tidligere også kaldet Jordsands Leje²⁾), Baadsbølleje og Listerleje. — Derimod kan måske det Garnsbølleje, som nævnes i Rudebøl Sø, indeholde det ovennævnte danske ord leje, glda. læghæ.

Laa. Lærne er på Rønø betegnelsen for større eller mindre vandsamlinger (især i »Stranden«) med en dybde på 1—2 alen.³⁾ De har vistnok oprindeligt alle haft udløb til havet. Det er låer som Drejelaa (af dreje = fiske med våd), Ejlandslaa, Havsandslaa, Hedelaa, Hvidlaa, Knuds Laa, Mærskhørnslaa, Nørre- og Sønderlaa, Skorstenlaa, Storelaa og Trappelaa (hvor man kunde »trappe butter«, d. v. s. fange flyndere ved at træde på dem med fødderne). Hvor vi ellers i området træffer ordet i stednavne, betegner det i al fald smalle og ret grunde løb (Fanø Lo fx. 0,7 m) ind mod land. Koldbyleje kaldes 1644 Loe Tieff, og en gren deraf 1724 Reisbuy Lohe; Baadsbøllaa er det samme som Baadsbølleje. Længere nord på findes Jørgenslo og Øksenlo (ud for Ribe å), ved Fanø Trindlo, Vringlolo, Kællinglo og Fanø Lo. — Birkelaa er nu navn på et stykke marsk ved Bredeaa. Udtalen er i sønderjysk lå', i nørrejysk lo', hvorfor vi har forskellige former i de ovennævnte navne. Forkortet i tryksvag stilling bliver det la- som i Lakolk, der ud-

¹⁾ Ordbog over det danske Sprog: I. Led 1. 2.

²⁾ Jacobsen, Skibsfarten. 75.

³⁾ Thade Petersen i Sjø. Aarb. 1903. 204.

tales med tryk på sidste led. — Ordet er velkendt i andre danske egne, men betydningsbestemmelsen er undertiden blevet noget vag, således hos Steenstrup: »lavt Vand tæt ved Land, og især smalle Render, som skærer sig fra Stranden ind i Landet«¹⁾, eller blot: »Havvandet, hvor det skylles op mod Strandbredden«²⁾ Den sidste definition er for de danske navne rent ud vildledende og vistnok blevet til ud fra ordets betydning i oldnordisk-islandsk. Overalt i Danmark betyder ordet (så vidt jeg kan se): *s m a l t l ø b i h a v e t e l l e r s m a l r e n d e f r a h a v e t i n d i l a n d*. At så denne rende kan lukkes og en resterende lille vandsamling kan beholde navnet — som på Rømø og i Tipperne i Ringkøbing fjord³⁾ — er ligetil, men sekundært. Attrup Lo er et blindt løb mellem Bejstrup Løb og Nibe Bredning i Limfjorden. Laaen hedder løb ved Læsø og Marstal, vistnok også ved Hov og Hals.⁴⁾ En lang, kun fa alen bred indskæring fra Ringkøbing fjord kaldes Loen, og Laaen er den smalle rende, der går tværs over næsten hele sydlandet på Egholm i Limfjorden. Storelaa er en rende fra Randers fjord ind mod Albæk. Det er muligvis det ord, som indgår i Laaland.⁵⁾ At ordet er gammelt dansk, viser stednavne i Lincolnshire, hvor Eilert Ekwall har påvist dette danske navneled.⁶⁾ Dets grundbetydning er sikkert: (salt)vand.

Pril. Render i havbunden, synlige og mer eller mindre tørlagte ved ebbetid, kaldes prile. Pril på Rømø er en rende, hvorigennem vandløbet Ravl (der tidligere vistnok kaldtes Ravlpril) har afløb ved lavvande. Sammesteds nævnes Purrenpril. Men disse render synes i øvrigt ikke at have interesseret navnegivningen. Det er sikkert også et ret nyt ord, lånt fra ne-

¹⁾ De danske Stednavne (1918). 54.

²⁾ Smst. 101.

³⁾ Rambusch: Studier over Ringkøbing Fjord (1900). 85,90 ff.

⁴⁾ Feilberg, Jysk Ordbog IV. 291.

⁵⁾ Marius Kristensen i Lolland-Falsters hist. Samf. Aarboeg 1923, p. 1 f.

⁶⁾ Introduction to the Survey of English Place-names I. 63 og i Namn och bygd 1926. 147 ff. former som Gousla fra ca. 1150, 1291 le La, 1325 Skegnes Laa.

dertysk (hollandsk) priel. Grove er vist den første, som omtaler dem i dansk (1857).¹⁾

Rende. Ordet rende, der jo er almindelig i danske farvande (Læsø Rende, Fliinterenden, Sorterende osv.), synes lidet brugt i vort område i navne på sejlrender eller løb. St a g r e n d e n nord for Hviding Nakke. Derimod bruges det i navne på småvandløb i land, således Olesrende (†) i Arrild sogn, Skidenrende (eller Slaarende) og Størkes Rende på Rømø.

Af andre ord, som kun forekommer en enkelt gang eller mere tilfældigt, kan nævnes G a b og G a t. Listerdyb kaldes 1643 Listgab (og endnu Listergab i folkemålet). Stalgab er en rende i havbunden fra Havsand til Rømmesdyb. Gab betegner munden af en å, et løb osv. (set udefra, jf. Aargab, Nymindegab); vi kommer senere til ordet i en anden anvendelse. Rogdyb kaldtes vistnok tidligere også for Nordre Gat.²⁾ Gat betyder åbning, i farvandsnavne specielt om (smalt) farvand med kyst til begge sider. Det er et låneord fra nedertysk eller hollandsk. — Farvandet øst for Rømø kaldes Øster h a v. — B r e d n i n g forekommer ikke i vadehavet, men derimod som navn på en udvidelse af Sejersbæk i Emmerlev sogn. — Bugt, fjord, vig og nor findes ikke.

Flak, hallig og sand(e).

Som følge af de stadige ændringer, havbundens form er og navnlig har været underkastet, er det meste af det herhenhørende navnestof ikke særligt gammelt.

Banke. Ordet synes i vadehavet især brugt om sådanne forhøjninger, som skylder muslinger eller østers deres tilblivelse (tidligere var der jo en del østersfiskeri, navnlig længere mod syd, de såkaldte Flensborgøsters, fordi de eksporteredes fra

¹⁾ Tidsskr. for popul. Fremstill. af Naturvidenskaben IV. (1857). 157.

²⁾ N. H. Jacobsen. Skibsfarten (1938). 74.

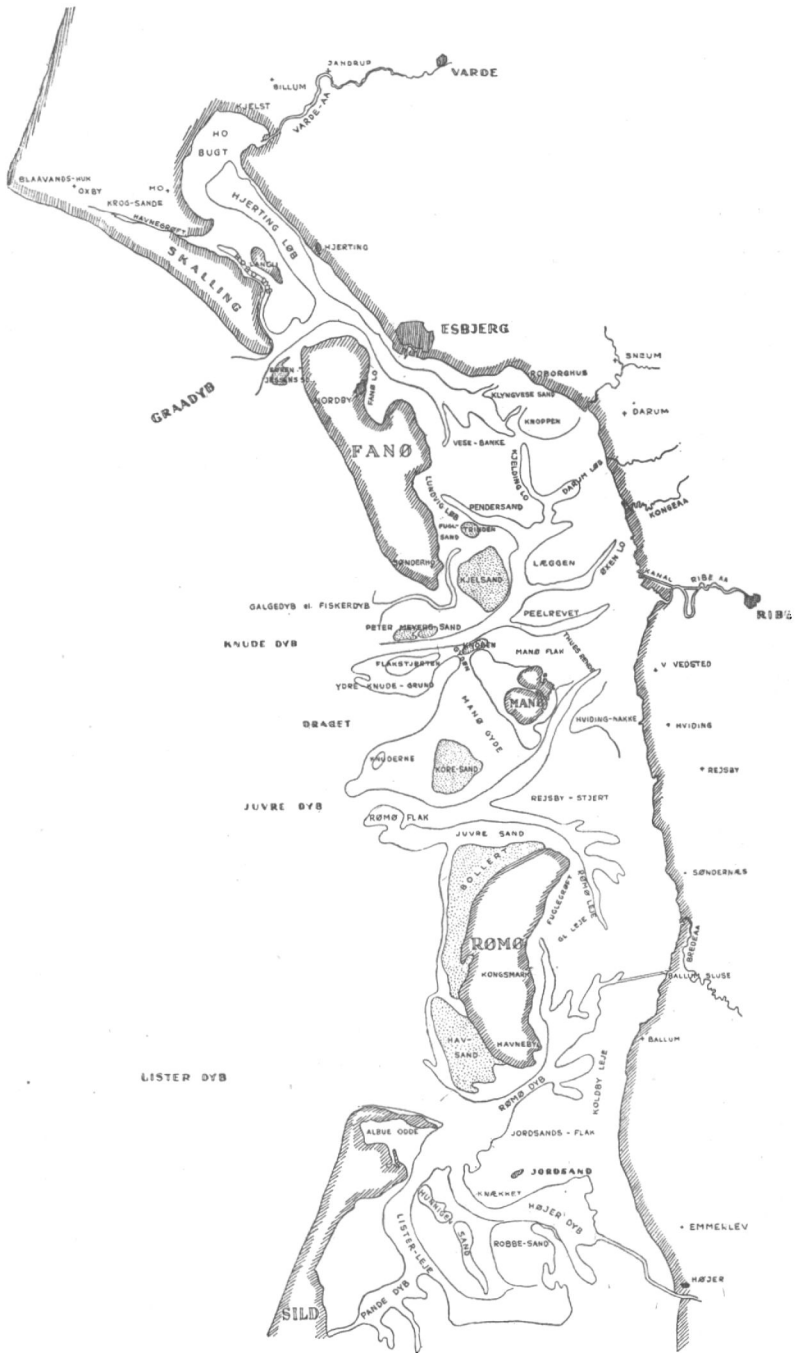


Fig. 2. Kort over det danske Vadehav
 (efter N. H. Jacobsen, Skibsfarten i det danske Vadehav. 1938.)

Flensborg). **T a g h o l m B a n k e** er en østersbanke; grunden **S k æ l o d d e B a n k e** mellem Rømø og fastlandet har ligesom tilsvarende forhøjninger fra ældre tid i land (**S k æ l b a n k e** i Højrup, **S k i l b a n k e r** i Brøns og **S k i l b a n k e** i Mjolden) navn efter skaldyrene: skæl. En grund **S ø n d e r b a n k e** nordvest for Rømø oplyses der intet om. Om ordet iøvrigt senere hen.

B a r r e r, banker af sand og lignende, som spærrer for et løb, synes der ikke at være navne på. Det er vel, fordi de er ustabile; storm og strøm kan ændre forholdene når som helst. Ordet (lånt fra fransk) er også nyt i dansk, næppe ældre end det 19. årh.

Bo(de). Ordet, der i nydansk skulde have heddet **b å d e** (jf. ord som fråde, låge, tåge), er vistnok ikke overleveret i dansk som selvstændigt ord, men findes kun som sidste led i navne på grunde eller skær i havet. Det er fællesnordisk, hedder på oldnordisk **bōði**, færøsk **bōði** (skjult grund, hvor søen bryder), på Shetlandsøerne **bod**, på norsk **bode**, i svenske dialekter **båda** (klippe eller skær over vandoverfladen). Det betyder egentlig »bebuder«, »som kundgør eller advarer mod noget« (som fx. grunde, skær). I danske navne på grunde findes det sædvanlig i den svækkede form **-b o**.¹⁾ I vort område nævnes **S k e l b o h a g e** ved Rømø 1724 som navn på en muslingbanke; **S k e l b o**²⁾ er en strimmel af vadehavet, som er tør ved almindeligt højvande.

Bollerten (også kaldet **Juvre Sand**³⁾) er navnet på en sande nord for Juvre på Rømø. Det er et låneord fra hollandsk **b o l l a a r d**, der vel egentlig betyder: jord, som beskyttes mod bortskylning ved fletværk af pæle og grene (SS. III. 349); hollandsk **b o l k a n** også betyde: lille flade eller banke, som ved ebbe eller

¹⁾ Danmarks Stednavne (i det flg. citeret DS.) I. vii.

²⁾ Når det i SS. III. 361 og sikkert med rette er tolket således, og ikke som: (muslinge) **b o** (= bolig), sml. **bibo**, **humlebo** osv., beror det på udtalen, der viser en å-lyd.

³⁾ Jacobsen, Skibsfarten. 66.

lavvande ligger tør. Stednavnet Bollaard skal ogsaa forekomme i Holland.

Ejland. Ordet bruges almindeligt i syd- og sønderjysk om øerne i Vesterhavet. Det er et ret nyt låneord fra nedertysk *eiland*, ø (i dansk vist tidligst 1603.¹⁾ Specielt er det i vort område navn på englandet ved Rømøs nordvesthjørne, som tidligere var en ø.²⁾

Flak. Et af de almindeligste ord i navne i danske farvande for flade (forholdsvis store) grunde med flakt (grundt) vand. Ordet er lånt fra nedertysk og i dansk muligvis fremhjulpet gennem de ældre hollandske søkort.³⁾ *Jordsands Flak* og *Rømerflak*. Flak kaldes et lavvandet sted i Højer landsogn ved siden af Høllet.

Forland er et appellativ. Det er betegnelsen for landet, som ligger uden for digerne, mellem disse og havet. *Højer Forland*, *Frederikskog Forland*; *Forland i Ballum*.

Hallig. Halligerne kaldes den gruppe småøer, som ligger i farvandet syd for Sild, de fleste mellem Før og Nordstrand. Men ordet *hallig* har også en videre anvendelse som appellativ = ikke-inddiget marskland, hvad enten dette er en ø for sig, eller det hører til og er forbundet med inddiget land.⁴⁾ Hos *Danckwerth*⁵⁾ finder vi følgende definition: *Halligland*, das ist ein Meer oder Seeland, weil es in der See belegen, denn solcher massen werden annoch heute bey uns Halligen genennt die jenige Wasserländer so unbedeichet liegen, und von dem Meere bespület werden. I den lidt ældre kilde *Petri*

¹⁾ Secher, Kongens Rettefærdigheder II. 59.

²⁾ Thade Petersen i Sjø. Aarb. 1903. 228 f.; Jacobsen, Skibsfarten. 65.

³⁾ DS. I. VII.

⁴⁾ H. Hansen, Pellwormer Chronik. 1917.

⁵⁾ Landesbeschreibung der zwei Herzogthümer Schleswig und Holstein.

Sax's Descriptio Insulae Nordstrandiae (1637)¹⁾ er formen Hallige (fx. Boye Ocksens Hallige). 3 år i forvejen var indtruffet den største ulykke i vesterhavsoernes historie, den der siden kaldtes »grosse Mannsdränke«. Det var især øen Nordstrand, det var gået ud over ved stormfloden; den eksisterede fra da af ikke mere, resterne er de nuværende øer Pelworm, Nordstrand og Nordstrandischmoor samt Hamburger Hallig og Benshallig. Hallig blev altså også på det tidspunkt brugt appellativisk om lav marskø. For det 16. arh. er den vigtigste kilde Johannes Petersens (Johannes Petreus eller Petrejus, som hans efterkommere kaldte sig) skrifter om Nordstrand.²⁾ Han levede c. 1540—1603 og var præst i Odenbøl på Nordstrand. Hos ham forekommer ordet ofte, fx. Boy Ockens Halg = Süderoog. Han bruger endvidere betegnelsen Halgenland = det ikke inddigede marskland. Ex. (p. 191): Dat butendickes edder Halgenlandt genomt in der see effte meerschot gelegen, so keindickum me sich hefft, erstreckt sich in der mathe meders mede (soveel ein kerll eins dags kan losz howen) und notgresinge 3436, und disz halgen vorringern sich jährlich etc. Ligeledes (p. 199): »de Butendicks edder Halgelüde«, (p. 211): Halliglude in Widrichshard«. Halglude eller Halliglude er modsat »binnendicksluden«. Et sted (p. 244) skriver han endog »butendicks halliglude«. Han bruger altså ordet — ligesom det iflg. H. Hansen bruges i nutiden — om ikke inddiget marskland, hvad enten det er en ø eller ej. Nu forekommer imidlertid hos Johannes Petersen gentagne gange et begreb: kerckenland, som han dog også (fx. p. 244—253) kalder hilgenland, og som (p. 83) beskrives således: Von der vorigen landsommen (o: af »binnendickes land«) was domahls (o: i 1565) uthgelathen dat kerckenlandt, so de pastores mit eren collaborators (o: medarbejdere) und custers (jf. ty. Küster, klokker,

¹⁾ Trykt i Mitteilungen des Nordfriesischen Vereins für Heimatkunde und Heimatliebe. 1909—1910.

²⁾ Trykt i Quellensammlung der Gesellschaft für Schlesw.-Holsteinische Geschichte. V.

(degn) vor sich gebrucken und dickfry ist, ock von allen andern unplichten befryet. Kerckenland er altså også »ikke inddiget land«. Vi får da ligningen hilgenland = kerckenland = ikke inddiget marskland (»butendickes«) = halgenland. Og lydligt forklares forholdet ved, at hellig på ø-nordfrisisk udtales hallig.¹⁾ Halligland betyder oprindeligt helligt land, — vel netop fordi det hørte Kirken til. Det var jord, som ikke var inddiget, ikke beskyttet mod havet, og som derfor ofte blev sat under vand, hvorfor der i betragtning af den ustadige besiddelse oprindeligt ikke har været ydet nogen afgift deraf. Senere blev det rigtignok anderledes, hvad talrige exx. hos Johannes Petersen viser. Som proprium specielt om ikke inddiget marskø har det tidligt fået sin faste fra ødialekten stammende form: Halg, Hallig (men dog næppe i det 14. årh.; ingen af de ved stormfloden 1362 eller tidligere dannede halliger: Nordmarsk, Lange-næs, Grøde, Habel, Oland, — har ordet hallig indgående som led i navnet). Som appellativ brugt specielt om (opr. ikke-inddiget) jord, som hørte kirken til, — i hvilken betydning ordet selvfølgelig brugtes lige så tit af ikke-øfriser som af øfriser — bruges den ikke-dialektale form hilgenland ved siden af kerckenland. Men endnu tidligere end hos Johs. Petersen kan vi finde ordet. 24./9. 1470 donerer Christiern I. »dat Hillige landt, und alle opgeworpen lande in Wirkesherde ime Strand belegen, dar nene kerckheren, kerken effte kerspele in sin« til Slesvig domkirke. Ældre historikere gik ud fra, at der her var tale om Helgoland. Først H. H. von Schwerin viste 1896²⁾ det meningsløse deri og opfattede det rigtigt som kirke-

¹⁾ Begyndelsen af Fadervor gengives 1742 i Før-dialekt: Yes Aajt deer dü beest un Hemmel, Halligt word dan nöhm (Hansen, Pellwormer Chronik, p. 20); 1749 i Nordmarsk-dialekt: Ohsen Baabel die dö beest öhne Hemmel. Halligt waarde dan Nohme (smst.); 1914 fra Halligerne uden nærmere angivelse: Uesen Babe, dirr Dü best ön di Hemmel, halaget ward Dan Nome (Heinrich Schmidt, Eine untergehende Welt. Streifzüge nach den Halligen Schleswig-Holsteins, p. 21).

²⁾ Helgoland. Historisk-geografisk undersökning. Lund. 1896. p. 92 ff.

jord eller præbende, uden i øvrigt at drage videre slutninger. Men denne kirkejord var vel netop dette ikke-inddigede marskland. — Bispen i Slesvig havde kort i forvejen klaget til ærkebiskoppen i Lund over, at Utlandsfriserne ikke betalte afgift af det af dem inddigede, nyligen opståede marskland, hvoraf de havde store indtægter, og ærkebiskoppen var derpå (1469) fremkommet med en påmindelse. Friserne har altså inddiget »helligt land«, d. v. s. nydannet land, som egentlig tilhørte kirken. Muligvis er det den samme kirkejord, der omtales som *Hilghelant* i *Liber censualis episcopi Slesvicensis* fra 1462 (og ikke som af historikere almindelig antaget Helgoland).¹⁾ Svarende hertil finder vi i vort område i det 18. årh. et par steder jordstykker benævnt *Helligland* (Brøns) og *Helleland* (Vodder). Men ellers er den øfrisiske form *Hallig* (eller enstavelsesformen *Halg*, da ordet kan have stød) overtaget og anvendt i navne på (vistnok mindre) marskstykker i Tønder. Møgeltønder og Højer Landsogn: *Hallig*, *Gaase*-, *Keel*-, *Rokkel*-, *Sand*-, *Skidt*- og *Vandhallig*.²⁾ På Rømø er *Hallingen* navnet på en lav, sandet revle gennem marsken nordøst for Juvre. *Halling* er sikkert samme ord som *hallig*. Vi har her en ikke sjældent forekommende lydudvikling, som der nok bliver lejlighed til at behandle i større sammenhæng.

Holm. Ordet er fællesgermansk (dog findes det ikke i oldhøjtysk, men er først indlånt i nyhøjtysk fra nedertysk). Det har i stednavne ud fra moderne anskuelse en dobbeltanvendelse, idet det dels bruges i navne på små øer i havet (sjældnere en større ø, som fx. Bornholm) eller omgivet af vandløb (herhen en del navne på herregaarde), dels bruges i navne på ager- eller navnlig engstykker, der hæver sig lidt over omgivelserne eller er afskilt fra omgivelserne ved vandløb, grøfter eller render. Men en sådan skelnen mellem egentlige øer (omgivet

¹⁾ Se nærmere herom i *Danske Studier* 1924. p. 187.

²⁾ Om nogle *hallig*-navne syd for grænsen se *Danske Studier* 1924. p. 184 note.

af vand) og mark- eller englodder er nok sekundær, og grundbetydningen er antagelig »forhøjning (i terræn)«. — I dansk har ordet til enhver tid været levende i begge anvendelser og kunnet indgå i stednavne. Af ønavne på -holm findes således i Valdemars Jordebog i ølisten nitten, deriblandt øen Holm i Vesterhavet, d. v. s. Utholm. I navne på nuværende øer findes det vist i området kun i Kathale Holme (ved Mandø), men det er sandsynligt, at en hel del af de mark- og engnavne på -holm, som skal behandles i en senere gruppe, oprindeligt har været regulære øer, men senere er blevet landfaste, ganske som fx. Holmsland (tidligere kaldet Holm) og Hinds-holm forhen var øer. Hvad førsteleddene angår, synes der ikke at være nogen som helst forskel i sammensætningsmulighederne for ønavne og engnavne på -holm.¹⁾

Land bruges i stednavne dels i faste sammensætninger, dels i definitiv apposition. Den sidste gruppe (fx. Rømø Land, Fur Land eller Furland, osv.) ses der her bort fra.²⁾ I fast sammensætning kan fremhæves følgende hovedanvendelser: 1. i betegnelser for det faste land i modsætning til havet (som lokaliteterne ligger ved og er hævet over); disse navne behandles her. 2. i gamle sammensætninger om større landområder (større øer) eller stammeområder (Jylland, Langeland, Laaland, Thosland osv.); findes ikke i vort område. 3. i betegnelse for parter af eller distrikter inden for et område, sædvanlig dog vist kun i sammensætning med retningsangivende ord og ved lokaliteter, der delvis omgives af vand eller deles ved vandløb. Holstebro er ved Storeaa delt i Nørre- og Sønderland. Nordlandet på Samsø. Nørreland og Sønderland er henh. den nordlige og sydlige del af Rømø. 4. i navne på marklodder eller agre (typer som Havreland, Præstelandsolgn.), hvorom i en senere gruppe. — Hørende til den første gruppe findes i vort område en del appellativer,

¹⁾ Jf. DS. II. x^o. Marius Kristensen i Lolland-Falsters hist. Samf. Aarb. 1922. p. 20; Oluf Nielsen i Univ.-Jub. Blandinger I. 174 f.

²⁾ Jf. Aage Hansen, Bestemt og ubestemt substantiv. 1927. p. 154ff.

der lejlighedvis fungerer som stednavne. Forland er omtalt ovenfor. Hertil svarer Uden digslan d (Møgeltønder). Nyland i Tønder og Brøns er nyindvundet land, ligeså vel i Emmerlev (1662 Det nye Land) (om end beliggenheden ikke afgjort taler derfor). Derimod er det uvist, om Nylandtz Agre, nævnt 1683, i S.-Skast, og Nyland i Spandet og Hviding skal tolkes således; der kan også være tale om ny græsmark, som er lagt ud efter kornafgrøde (jf. alm. jysk nyland, nyling, i denne betydning). Den nydannede marsk uden for diget kaldes Slikland (Brøns) eller Mærskland (Rømø). Underland kaldes i vestjysk grunde eller landdannelse ved åudløb, grunde som ved deltadannelse hæver sig over vandløbet og bevokses med rør og græs. Dette ord har nok også været kendt i Sønderjylland, forekommer i Ballum som navn på en smal engstrimmel ved havet, og i Møgeltønder, hvor det dog skal være navn på den gamle Vidaa.

Ovre er i vest- og sønderjysk betegnelsen for den opskyllede vold af grus og sand, der danner en forhøjning langs havbredden, og som ikke overskylles ved sædvanlig flod, altså hvad der andetsteds betegnes som havstokken. Ordet nævnes vistnok første gang i dansk i Ribe Oldemoder i nogle indførelser fra slutningen af det 15. årh. (efter 1476), hvor der står: jtem vppa owerd h pa rahedh enge (v: i Hviding) j plaustratum feni cum agro. Formen her er ganske vist påfaldende, men ma dog vist snarere forklares som omvendt skrivemåde (jf. smst. Daldouert p. 107, nu Daldover; dowerth smst. p. 109, nu Dover) end som bestemt form (således opfattet i Ordbog over det da. Sprog). I Ditlev Hansen Guldsmeds håndskrift (NkS 1353 b, 4^o) findes i en notits fra 1603 fortalt om stormen og vandfloden, som den 3. april dette år bl. a. førte et skib fra Riber red op på »Villsloff Offuer.¹⁾ Ordet er blevet tolket forskelligt. Oluf Nielsen tolkede formen owerd h i Ribe Oldemoder som et a-w o r t h, »å-varde«, et højt sted ved en ås udløb.²⁾ Svend Aa-

¹⁾ Fra Ribe Amt 1927. p. 9.

²⁾ Univ.-Jub. Blandinger I. 257, 337.

kjær har sammenstillet ordet med *u r*, norsk *u r d*, stenbræmmen ved foden af et bjærg eller fjeld,¹⁾ hvad der nok skyldes en urigtig normalisering (»Uren«) hos Dalgas.²⁾ Ingen af disse tolkninger kan være rigtige. Ordet er det samme som nedertysk *o e v e r*, *o v e r*, *ö v e r*, mnt. *o v e r* (hvorfra det er lånt til højtysk: *u f e r*), hollandsk *o e v e r*, nordfrisisk *o v e r*, *o w e r*, *a a w e r*, oldengelsk *ó f e r*, — og er et af de ved Vesterhavets kystegne oprindeligt hjemmehørende ord, selv om det sandsynligvis i dansk er lånt fra middelnedertysk eller frisisk. Det betyder — som altså endnu appellativisk i vest- og sønderjysk — havstok, strandvold, men kan så i stednavne desuden også anvendes om eng eller græsmark langs denne vold. I Ejderstedt bruges det ligefrem om forland.³⁾ Der må jo også i citatet fra det 15. årh. være tale om engstrækninger, når det hedder: *vppa owerdh . . j plaustratum feni* (o: *e t i æ s h ø*), og i Møgeltønder findes det som navn på et stykke marsk. *O v r e* anføres som marknavn i havsognene Hviding, Rejsby, Brøns (1770: »den saa kaldede Aure eller Eng-Brink mod Havet«), Skærbæk og Ballum (1683: *Høy-Affuer og Ley Oure*).

Røst er navnet på en grund sydvest for Rømø. Navnet sammenstilles i SS (III. 226) med *Stenrøst*, en grund ved Hjarnø i Horsens fjord. Det er overleveret allerede på Jens Sørensens søkort fra 1695 med formerne *Rost*, *Røsten*. Det kan vel næppe tænkes, at der foreligger indlån af bestemt form af ordet *røs(e)*⁴⁾, der ellers er velkendt som betegnelse for en stenfyldt grund i havet, — Jens Sørensen skriver jo *Røsten*, og grunden i Horsens fjord hedder *æ sdjærnrøst*. — Man kunde da betydningsmæssigt sætte ordet i Forbindelse med oldnordisk *rōst* »strømhvirvel, malstrøm« nyislandsk *röst* også »skumrende stribe på havet (fx. efter hval)«, norsk dial. *røst* række af strømbølger, søstykke som er oprørt af strøm. Fra en betydning »krusning af strøm eller svag bølgebrænding hen over en grund« kunde lokaliteten (grunden under vandet) nok få sit

¹⁾ Danske Studier 1922. p. 29.

²⁾ Beskrivelse over Ribe Amt. 1830. p. 19.

³⁾ Mensing, Schlesw.-Holst. Wörterbuch.

⁴⁾ Fx. er Røset navn på en pulle ved Ystad.

navn. Men spørgsmålet er, om udtalen tillader denne sammenstilling. Vi skulde vistnok så have åbent *ö* i ordet: *röst*, — og selv om der ikke opgives nogen udtale, må man vist efter de senere skriftformer: 1829 og 1930 Risten, Ty. generalstabskort Rüst-Sand, gå ud fra en udtale med stærkt lukket *ø*, og så må man formodentlig søge en anden forklaring. En afgørelse får stå hen, til fyldigere materiale foreligger.

Sand(e). Det er vanskeligt med sikkerhed at fastsætte formen for disse navne på sandgrunde. I vestjysk er formen — som udtalen viser det — afgjort *tostavel*s: *s a n d e*. *æn sã'ŋ* betyder i land en strækning af løst sand (i vej, klit osv.). Men af de anførte navne fra området her kan formen ikke afgøres. Enten er sidste led svækket til *-saŋ* eller også er formerne, hvor de er stryktærke, fra områder, hvor stød ikke kendes. Et *'-sa.ŋ* fra Rømø behøver vistnok ikke at forudsætte et *-s a n d e*, om end Generalstaben i et par navne skriver således. Kun til et navn: Stampemølle Sand ved Højer er udtalen *sa'ŋ* med stød, altså *enstavels*s; men dette er nok et nyt navn. I Hygum (inde i landet) er formen *s a n d e* (Feilberg: *Har'ebysa'ŋ*), men om tilsvarende form er brugt ved vestkysten om en sandgrund, får stå hen. — Ordet bruges om sandgrunde, som til stadighed eller ved ebбетid rager op over vandoverfladen, og det har til enhver tid kunnet anvendes i navnegivningen. Ældst er ønavnet *J o r d s a n d*, allerede nævnt i Valdemars Jordebog: *H i o r t s a n d*. Efter denne skrivemåde skulde første led være ordet *h j o r t*, og det er muligvis også rigtigt, selv om det er en noget påfaldende og kraftig svækkelse, vi da finder i den nuværende udtale: *j o 'saŋ*. Denne kunde bedre forklares ud fra et *h j o r d*-sand, men der er så det kedelige i vejen, at *h j o r d* vist overalt i sønderjysk hedder *ja'r*. Senere er første led i al fald blevet opfattet som »jord«. Øen har været større end nu. I 13. årh. var der hus på øen, i 17. årh. endog 2 huse (med 14 køer, 5 heste m. m.), men i 18. årh. skylledes mere og mere væk af øen, 1770 er der kun en hyrdehytte.¹⁾ I 17. årh. nævnes

¹⁾ Jacobsen, Skibsfarten. p. 87.

af grunde Rejsby Sand, Apesand, Nakkensand, og ved Rømø Blaasand, Havsand og Knudesand. Trindsand (Højer sogn) er nu inddiget. Nyere grunde er Robbesand (Højer; tysk robbe = sællhund), Stampemølle Sand (Højer), Havsand (ved Jordsand), samt Grøftesand, Juvre Sand, Kamsand og Skorstenssand ved Rømø.

Vad(d)er er den appellativiske betegnelse for de store vade-flader langs Sønderjyllands vestkyst, som ved ebbe ligger tørre, men ved flod står under vand. Der er nogen vaklen med hensyn til skriftformen. Fagfolk og fremmede — i geografisk og geologisk litteratur — skriver i almindelighed *Vader*; man skelner mellem *Sandvader*, bestående af sand og uden vegetation («*raa Vader*» som Schmidt¹⁾ kalder dem), og *Slikvader*, der består af slikaflejringer og kan være vegetationsløse eller bevokset med forskellige vandplanter. Overgangsformer herimellem findes. De »*Høvader*«, som Schmidt²⁾ omtaler, er vel snarere egentlig mærsk, eftersom han siger, at kvæget græsser der. Man tænker sig vel altså, at *Vad(d)er* er flertal til *vad*, jf. sammensætninger som vade-fugl, -hav, -sted olgn. *Vad* er jo imidlertid et neutrumsord og skulde følgelig ikke have flertal på -er, selv om en sådan sekundær flertalsdannelse ikke er helt umulig. Hvad der imidlertid på afgørende måde forhindrer os i at genfinde det danske ord *vad* i det sønderjydske *Vad(d)er*, er den stedlige udtale, der lyder *æ var* (Emmerlev), *var* eller *war* (Rømø; jf. SS. III. 223), *war* (Brøns ?), *varər* (Daler; Feilberg) *warər* (Darum; Feilberg; formen her dog muligvis lånt sydfra). Det danske ord *vad* med oprindeligt *ð* giver overalt i sønderjysk en udtale med -*j*, groft lydskrevet: *vāj*, *wāj* (jfr. navnene på de mange vadesteder senere). Derimod må en udtale med -*r* gå tilbage til en form med -*t* eller (i visse egne) med -*dd*-. En sønderjysk entalsform *war*, *var* (som vist ikke findes nu) eller *vare* (Daler) må gå tilbage til en ældre form *wat*, *heu-*

¹⁾ J. N. Schmidt, Slesvig's Land og Folk (1851). 16.

²⁾ smst. 17.

holdsvis *w a d d e* (se nærmere ndf.), og ordet må derfor være lånt fra det middelnedertyske *w a t*, plattysk *w a t t*, der netop bruges om de samme vadeblader langs Sønderjyllands og Ditmarskens kyster, og som etymologisk også er det samme ord som det nordiske *v a d*; jf. højtysk *W a t t* (lånt fra nedertysk), hollandsk *w a d*. Ordet er således fællesgermansk og betyder oprindeligt: *s t e d m a n k a n v a d e o v e r*, men ved Vesterhavskysten har det sædvanlig anvendt i flertalsformen: *s j y . V a d (d) e r*, plattysk *W a t t e n* — fået sin her omtalte specifikke anvendelse og betydning (sml. »vejlerne« andetsteds i Danmark). Den dialektale udtale er det *da*, som ligger til grund for formen *V a d d e r*, der sædvanlig anvendes af lokalkendte og sønderjyske skribenter, som fx. Grove¹⁾, Feilberg²⁾ og Thade Petersen³⁾. — Ordet indgår ikke i mange egentlige proprier: Brøns *V a d d e r* og *V a d d e r n e* ud for Emmerlev Klev er de eneste, der nævnes i SS. III.

C. P. Hansen⁴⁾ nævner 1865 Bröns- og Ballumwatt, Høyerwatt, Fanøer-Watten, Manøer-Watten, Römøer-Watten og Sylter-Watten, men disse er muligvis ikke egentlige egennavne. — Hvornår er så ordet indlånt i sønderjysk? Skriftformen *V a d (d) e r* findes vist ikke før i det 19. årh., men noget tidligere har vi dialektformen optegnet. I Moths (håndskrevne) ordbog (1708—09) findes formen *V a r r e*; han har vel ordet fra Terpagers ordsamlinger (slutn. af 17. årh.), hvori anføres: *V a r r e*, pl. *V a r r e r*, »den sandagtige Jord ved Havsiden, imellem den grønne Jord og Diget, som Havet gaaer idelig over. Kaldes ogsaa Vese«⁵⁾. Ældre findesteder kender jeg ikke. Men ordets indlån ligger dog meget længere tilbage. At det således har været brugt i det 16. årh. tør man vel slutte af et hollandsk kort fra 1585⁶⁾, hvor havet inden for ørækken Fanø, Manø og

¹⁾ Tidsskrift for populære Fremstillinger af Naturvidenskaben. IV. (1856). 157.

²⁾ i Galschiøts Danmark I. (1887). 493.

³⁾ fx. i Geografisk Tidsskrift. 1926. 211.

⁴⁾ Das Schleswig'sche Wattenmeer.

⁵⁾ her citeret efter Molbechs Dialect-Lexikon.

⁶⁾ Waghenærs kort fra »Spiegel der Zeevaerdt«, se N. H. Jacobsen, Skibsfarten (1938), fig. 4.

Rømø kaldes »w a d t«. Hvis vi går ud fra en enstavelsesform *var* af et ældre *w a t*, er ordet lånt så tidligt, at det har slået følge i udviklingen med hjemlige ord som *f a d*, *m a d* osv., og en overgang i disse ord fra *t* gennem *d* (og *ð*) til *r* foreligger i vestsønderjysk og midtvestjysk vistnok allerede kort efter år 1300¹⁾. Og indlån før 1300 af mnt. *wat* er jo heller ikke overraskende. — Går vi derimod ud fra en tostavelsesform *varə* eller pluralisformen *'var'*, *war'* kan denue udledes af en form med *-dd-*, men da rigtignok efter de nuværende dialektforhold at dømme kun inden for en ret begrænset del af Vestslesvig. Der foreligger ikke mange oplysninger om udtaleformer af den forholdsvis lille gruppe ord med gammelt *-dd-*²⁾ men fra stednavnestoffet kan området vistnok bestemmes ud fra ordene *m i d d a g*, *p a d d e*, *o d d e* og *t a d d e r* (som antagelig bør regnes med her, selv om ordets form med *-r-* har større udbredelse). Nordgrænsen går mellem Hvidding (der har *-j-*: Paddemosegab SS. III. 135) og Rejsby og Roager, som har *-r-* (Middagssted. III. 147; Tadderagre 117). Syd herfor findes *-r-* i Brøns (Middagssted 166), Skærbæk (Middagssted 210), Rømø (Padborg 346; Helmodde 354; Paddekær 359), Mjolden (Middagssted 380), N.-Løgum (Middagssted 452), Brede (Middagssted 423; Tadderblok 430) — grænsen mod øst er her Løgumkloster, hvor vi har *-jd-* (Paddegade 476) — S.-Skast (Middagssted 325), Emmerlev (Middagssted 303, Paddeeng 305; *sadde*, Lyngby), Højer Skelodde 226) og Møgeltønder (Tadderfenne 262). En nærmere tidsfæstelse af overgangen fra *-dd-* til *-r-* kan vist ikke gives. — Lydligt forklares overgangen, hvad enten udgangspunktet er *-t* eller *-dd-*, derved at disse lyd har været stærkt supradentale. Forskellen mellem et stærkt supradentalt (alveolært) tungespidslukke og et snurret tungespids-*r* (der senere mister sin snurren) er jo strengt taget kun forskellen mellem en enkel, usammensat og en gentagen, sammensat artikulation af samme art.

¹⁾ Arkiv f. nord. filologi. XLI. 23,40; Brøndum-Nielsen, Glda. Grammatik. II. 205.

²⁾ Lyngby. Sjy. Sprøglære. 40; Kort over danske folkemål. 103.